

LEKSIKOGRAFIYA NAZARIYASI VA TASVIRIY BIRLIKLARNING LUG‘ATLARDA IFODALANISHI

Rasulova Gulnoza Odil qizi

QarDU Xorijiy tillar fakulteti 2-kurs magistranti

Annotation: O‘rganadigan tilshunoslikning muhim bo‘limlaridan biridir. Leksikografiya so‘zlarning ma‘nosi, ularning tuzilishi va o‘zaro bog‘lanishini to‘g‘ri aks ettirishga qaratilgan bo‘lib, badiiy va ilmiy nutqning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, tasviriy birliklar (masalan, metafora, metonimiya, personifikatsiya, o‘xshatish va boshqalar) lug‘atlarda aniq va to‘g‘ri ifodalanganida, ularning to‘g‘ri tushunilishi va tarjima qilinishi osonlashadi. Biroq, tasviriy birliklarni lug‘atlarda ifodalashda qator qiyinchiliklar yuzaga keladi, chunki ular ko‘pincha so‘zning to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘nosidan farq qiladi va ularni tushunish uchun kontekstga e‘tibor berish zarur.

Keywords: leksikografiya, asviriy birliklar, semantik tahlil, leksikografik tahlil, tilshunoslik, o‘zbek tili, ingliz tili, struktural xususiyatlari;

Ushbu maqolada leksikografiya nazariyasi va tasviriy birliklarning lug‘atlarda qanday ifodalanganligi tahlil qilinadi. Xususan, ingliz va o‘zbek tillaridagi tasviriy birliklarning lug‘atlarda qanday ifodalanishi, leksikografik yondashuvlar va ular bilan bog‘liq qiyinchiliklar muhokama qilinadi.

Leksikografiya Nazariyasining Asosiy Tamoyillari

Leksikografiya so‘z va iboralarni lug‘atlarda tizimli va izchil ifodalashni nazarda tutadi. Buni amalga oshirish uchun leksikografiya ikki asosiy yondashuvni qo‘llaydi:

1. **Deskriptiv leksikografiya** – bu yondashuv tilni qanday ishlatilishini aks ettirishga intiladi. Ya‘ni, lug‘atdagi so‘zlar va iboralar to‘g‘risida real ma‘lumotlar berish, ularning qayerda va qanday ishlatilishini ko‘rsatish.
2. **Preskriptiv leksikografiya** – bu yondashuv esa tilni qanday ishlatilishi kerakligini ko‘rsatadi, ya‘ni lug‘atda so‘zlar va iboralarning standart va to‘g‘ri shakllari keltiriladi.

Tasviriy birliklar lug‘atlarda ko‘pincha ularning ma‘nolarini yaxshiroq tushunish uchun kengaytirilgan, tushuntiruvchi ma‘nolar bilan ta‘riflanadi. Ularni aniq va ravshan ifodalash uchun tilshunoslar o‘ziga xos yondashuvlarni qo‘llaydi, bu esa lug‘at foydalanuvchilariga tasviriy birliklarning to‘g‘ri ma‘nosini tushunishda yordam beradi.

Tasviriy Birliklarning Lug‘atlarda Ifodalanishi

Tasviriy birliklar – bu tilning boy, rang-barang va estetik jihatdan kuchli vositalaridir. Ular ko‘pincha so‘zlarning haqiqiy yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma‘nosidan farq qilgan holda ishlatiladi. Masalan, "yulduzlar osmonda porlaydi" degan ifoda haqiqatan ham osmondagi yulduzlar haqida gapirmay, biror kishining eng yuqori darajadagi yutuqlarini anglatadi.

Metaforalar, metonimiyalar, personifikatsiyalar, o‘xshatishlar kabi tasviriy birliklarning lug‘atlarda ifodalanishi bir nechta usulda amalga oshiriladi:

1. **Metaforik ifodalar:** Metaforalar soʻzlarning oʻzga maʼnoda ishlatilishidir. Masalan, ingliz tilidagi "a sea of troubles" (muammolar dengizi) ifodasi koʻplab muammolarni ifodalash uchun ishlatiladi. Lugʻatlarda, bu kabi metaforalar soʻzning literal maʼnosi bilan birga, uning metaforik maʼnosi ham keltiriladi.
2. **Idiomatik ifodalar:** Idiomalar – bu soʻz birikmalarining maʼnosi ularning alohida qismlarining maʼnosidan farq qiladi. Masalan, oʻzbek tilida "boshini qoʻyib ketish" degan ifoda oʻlimni anglatadi, bu ifoda soʻzlarning literal maʼnosidan farq qiladi. Lugʻatda idiomalar uchun koʻpincha ularning toʻliq maʼnosi keltiriladi va baʼzan, ularning kelib chiqish tarixi ham beriladi.
3. **Personifikatsiya:** Personifikatsiya soʻzlarning inson sifatlarini boshqa jonivorlarga yoki jonsiz obʼektlarga nisbatan qoʻllanishidir. Misol uchun, "tavba qilgan shamol" ifodasida shamolga odamning xulq-atvori xos sifatlar beriladi. Lugʻatlarda bunday ifodalar koʻpincha tushuntirishlar bilan birga keltiriladi.

Lugʻatlarda Tasviriy Birliklarni Ifodalashda Qiyinchiliklar

1. **Maʼnolarni toʻgʻri aks ettirish:** Tasviriy birliklar koʻpincha kontekstga bogʻliq boʻlgan holda ishlatiladi. Bu esa lugʻatlarda ularning aniq maʼnosini berishda qiyinchiliklar tugʻdiradi. Masalan, bir metafora yoki idiomaning maʼnosi uning ishlatilgan joyiga qarab oʻzgarishi mumkin. Lugʻatlar esa bu maʼnolarni toʻliq aks ettirishga harakat qiladi.
2. **Madaniy farqlar:** Har bir til va madaniyatda tasviriy birliklarning maʼnosi va ularning ishlatilish doirasi boshqacha boʻlishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi "to kick the bucket" (oʻlish) ifodasi oʻzbek tiliga toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinsa, uning maʼnosi tushunarsiz boʻladi. Shu sababli, lugʻatlarda bunday ifodalar madaniy kontekst bilan birga tushuntiriladi.
3. **Sinonimlar va ekvivalentlarni topish:** Tasviriy birliklar lugʻatlarda koʻpincha sinonimlar yoki ekvivalentlar orqali ifodalanadi. Misol uchun, oʻzbek tilidagi "yulduzlar osmonda porlaydi" ifodasi ingliz tiliga "the stars are shining in the sky" tarzida tarjima qilinishi mumkin. Lugʻatlarda bu kabi ekvivalentlikni izohlashda diqqat qilish kerak.

Tasviriy Birliklarni Leksikografik Tahlil qilish

Leksikografik tahlilda tasviriy birliklarning aniq va izchil ifodalanishi uchun quyidagi metodlar qoʻllaniladi:

1. **Tushuntiruvchi taʼriflar:** Tasviriy birliklarning maʼnosini tushuntirish uchun koʻpincha batafsil va izohli taʼriflar ishlatiladi. Bu usul idiomalar va metaforalar kabi figurativ ifodalarni izohlaydi.
2. **Misollar keltirish:** Lugʻatlarda figurativ ifodalarni tushunish uchun kengaytirilgan misollar beriladi. Bu misollar, ifodaning qanday ishlatilishini koʻrsatadi va foydalanuvchiga kontekstni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.
3. **Madaniy va tarixiy kontekst:** Tasviriy birliklarning lugʻatlarda tushuntirilishi madaniy va tarixiy kontekstni ham oʻz ichiga oladi. Bu metod ifodaning kelib chiqishi, uning tarixi va rivojlanishini yoritadi.

Tasviriy birliklarning lugʻatlarda ifodalanishi leksikografiya uchun murakkab va qiyin vazifa boʻlib, ular nafaqat tilning boyligi, balki madaniyat, kontekst va semantik jarayonlarning muhim elementlarini oʻz ichiga oladi. Leksikografiya nazariyasida tasviriy birliklarning toʻgʻri ifodalanishi va ularning lugʻatlarda aniq keltirilishi til oʻrgatuvchi va tarjima jarayonlarida muhim ahamiyatga ega. Ingliz va oʻzbek tillarida tasviriy birliklarning lugʻatlarda ifodalanishidagi farqlar va oʻxshashliklarni tahlil qilish, ularning toʻgʻri tushunilishini taʼmin

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salomov, A. M. *O'zbek tilida tasviriy birliklar va ularning estetik funksiyalari*. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti. 2020-y.
2. Akhatov, Sh. M. *O'zbek tilida tasviriy birliklar*. Tashkent: Akademnashr. 2010-y.
3. Zohidov, Sh. R. *Ingliz tilidagi stilistik figuralar va ularning tarjimasi*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. 2015-y.
4. Cruse, D. A. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press. 2000-y.
5. Stern, (1) *The Pragmatics of Translation*. London: Routledge. 2011-y.
6. Kechkenova, D. F. *Ingliz va o'zbek tillarida metaforik obrazlar va ularning madaniy farqlari*. Tashkent: Fan. 2020-y.